

19.76x25.5	1/8	עמוד 30	סגולה	08/11/2021	79387169-0
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910					

...
 ihm, fremd geworden. - וילי כהן
 sind da ganz alle.
 ...

בין ההווה ההיסטורי להווה היומיומי.
 ההיסטוריון וילי כהן ואשתו גרטרוד
 (טרודי) ברחובות ברסלאו

...
 ...
 ...
 ...

18.85x25.57	2/8	31	עמוד	סגולה	08/11/2021	79387168-9
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910						

וילי כהן

ההיסטוריה לכדה את ההיסטוריון

בימים אלה ימלאו שמונים שנה להירצחם של חוקר ימי הביניים ד"ר וילי כהן ובני משפחתו. עם עליית הנאצים לשלטון החל כהן לכתוב יומן, ודרכו נגלית לעינינו נקודת מבטו של היסטוריון על שפת התהום ההיסטורית // שלמה לוטן

שגורש מברסלאו שבשלויה עם רעייתו גרטרוד (טרודי) ובנותיהם סוזנה ותמרה לקובנה שבליטא, שם נרצחו עם מאות יהודים נוספים משלויה שבגרמניה ומווינה שבאוסטריה. המחברת האחרונה שכנראה התחיל לכתוב לא שרדה.

משבר מתמשך

סיפור חייו של כהן מייצג דורות של יהודים שהאמינו כי יוכלו להיות אזרחים נאמנים במולדתם גרמניה תוך שמירה על זהותם היהודית. היומנים, שבהם 4,600 עמודים בכתב יד המתפרסים על פני שמונה שנים, משקפים

תקופה חשובה בחיי יהדות גרמניה מגיעה עתה לקצה. יהודים רבים יוצאים מכאן זה שבע שנים לכל חלקי תבל. מה שהיה רק עתה הווה, כבר נהפך לעבר. חלק ממה שהיה נהפך לתעודות ואולי יישמר בארכיונים כמקור למחקר ... שאיפתו של כותב זיכרונות אלה היא ... להוריד מהלב בזמנים קשים את מה שחשוב לזכור ('בציפורני הרייך השלישי - יומנו של וילי כהן 1933-1941' בעריכת תמר כהן גזית, עמ' 1).

היומן שהגיע לידינו נקטע בכ"ז במרחשון תש"ב (17.11.1941), ארבעה ימים לפני

18.95x25.54	3/8	עמוד 32	סגולה	08/11/2021	79387170-2
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910					

// דרכו למשרה אקדמית רמה נשללה ממנו בשל יהדותו. הדבר לא הרתיע אותו מלהמשיך לחקור ולפרסם ספרים ומאמרים //

הרייך השלישי בעקבות המלחמה העולמית. היה זה תהליך כואב במיוחד, שכן במהלכו נגדעו הקשרים עם החברה הנוצרית שבתוכה השתלבו היהודים במשך מאות שנים, או כך לפחות סברו מרבית חברי הקהילה.

דמותו של ההיסטוריון מהעיר ברסלאו שבשלזיה מייצגת את מורכבותה של יהדות גרמניה שהייתה לה זיקה ברורה לדת היהודית ולמסורתה. כהן לחם באומץ רב בשורות הצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה ולמד באקדמיה הגרמנית, אך הדרך למשרה אקדמית רמה נחסמה בפניו בשל יהדותו. הדבר לא הרתיע אותו מלהמשיך לחקור ולפרסם ספרים ומאמרים בכתבי עת היסטוריים. הוא התמחה בנושא שלטון הקיסרים הגרמנים, והתמקד במיוחד בדרכו של

אמונה זו ומתארים בהרחבה את חיי היומיום של כהן בשנים שבהן היא הלכה והתבדתה. מוזכרים ביומנים מפגשי הרצאות, מאמרים שנכתבו, כתבות בעיתונים ואירועים שונים בחיי בית הכנסת והקהילה ובחיו האישיים של היסטוריון שרצה לתעד את תהפוכות הגורל האישיות של משפחתו הקרובה, אך גם את המשבר שחוו חברי הקהילות היהודיות בגרמניה בצוק העתים. המשבר שעבר על יהדות גרמניה נמשך זמן רב. כבר מאז עליית היטלר לשלטון ב-1933 נאלצו היהודים להתעמת עם המשטר האנטישמי, עם חוקי הגזע ועם הגזרות התכופות שהוטלו עליהם. אובדן הזכויות בגרמניה התרחש בהדרגה והיה ממושך יותר מזה שחוו קהילות יהודיות שנקלעו בפתאומיות לתחום

כהן היה מהדמויות הבולטות בבית הכנסת הקונסרבטיבי, העביר שיעורים וקרא בתורה. בית הכנסת החדש בברסלאו, היום בפולין, תחריט מהמאה ה-19

19.47x25.74	4/8	עמוד 33	סגולה	08/11/2021	79387171-3
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910					

וילי כהן

60
 ihm, fremd gene
 sind da gewa
 - aller der Spasien
 der sehr schön
 umsichte all da
 wegen der iden.
 Alles die alle
 haus Pirscha
 eigentl. na
 Pottus eine
 im Jahre 18
 was mit alle
 wir lebten in
 - eine Zeitlang
 Denn ges
 Kaffeehaus Pen
 vieler die Pr
 Lieder insch. D
 und vieler die H
 in dem einfa

הצצה נדירה לחיי היומיום על סף התהום שמעבר לעתיד הקרוב. ממחברות יומנו של וילי כהן באדיבות הארכיון לתולדות העם היהודי

ולתרגם. בתקופה הסמוכה לפרוץ המלחמה הוא עסק בעיקר בהיסטוריה של היהודים בגרמניה שאותה כינה 'גרמניה יודאיקה'. בשנתיים האחרונות לחייו נמשך לעיון בפיוט 'זנתנה תוקף' ובחן את תולדותיו. כאשר כתב סיכומים והערות על ההיסטוריה של ימי הביניים התרחשה לנגד עיניו היסטוריה דרמטית – מי יחיה ומי ימות. האם היסטוריון מייטיב מאחרים לראות לאן הולכת ההיסטוריה? מיומנו של וילי כהן עולה כי

האימפרטור פרידריך השני – ביחסו ליהודים בני חסותו ובקשריו הענפים עם נאמניו חברי המסדר הצבאי הטבטוני בדרום איטליה במאה ה-13. לצד פעילותו המדעית עסק ד"ר כהן גם בפעילות חברתית ופוליטית לשיפור פני החברה הגרמנית, היה חבר במפלגה הסוציאליסטית ואף תמך בהתלהבות בתנועה הציونית.

גורל הייקים

רבים מבני יהדות גרמניה המפוארת הצליחו להימלט מציפורני הרייך השלישי, אך רבים אחרים, ובהם וילי כהן ומשפחתו, נותרו לכודים בגרמניה בפרוץ מלחמת העולם השנייה ב-1939. בסופו של דבר נשלחו מי שנותרו בגרמניה מזרחה, שם נרצחו על ידי הנאצים ועוזריהם. תיאור גורלם של היהודים שנותרו בגרמניה המסופר בפרק האחרון ביומן הוא יקר ערך במיוחד, שכן אין מקורות רבים המתארים את קורותיהם באותן שנים. כמו אלף יהודים נוספים בברסלאו קיבל כהן גלויות דואר שבה נכתב כי בסוף נובמבר תישלח המשפחה מהעיר, בלי יעד ידוע, ועל כן דאג להפקיד את יומניו בידי קרוב משפחה לא יהודי מברלין קודם שגורש. על אף ההפגזות שספגה ברלין היומנים שרדו, ולאחר המלחמה הועברו על ידי קרובי המשפחה לבריטניה, וממנה הגיעו ב-1960 לידי בנו של וילי אברהם (ארנסט) כהן, חבר קיבוץ מעוז חיים שבעמק בית שאן. הבן תרגם את היומן כולו והעביר אותו לארכיון לתולדות העם היהודי בירושלים.

שלושה מילדיו של כהן הצליחו לצאת מגרמניה מבעוד מועד – הבנים לואיס (וולפגנג) ואברהם (ארנסט) מנישואיו הראשונים, ורות, בתו הבכורה מנישואיו השניים. שלושתם עזבו את גרמניה במהלך שנות השלושים בעזרת עליית הנוער. הנכדה, ד"ר תמר כהן גזית, כתבה באוניברסיטת חיפה עבודת דוקטור על החיים בצל השלטון הנאצי לאור תעודות ארכיון ולאור יומניו של סבה, וכך הושלם מעגל הדורות ויומניו של ד"ר כהן זכו לבחינה מחקרית ולפרסום רחב היקף.

היסטוריון מול ההווה

ביומנו מרבה כהן לספר על עבודתו המחקרית, על ספרים שהשיג למרות שהגישה לספרות נחסמה בפניו ועל מאמרים שהספיק לכתוב

18.84x25.59	5/8	עמוד 34	סגולה	08/11/2021	79387172-4
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910					

וילי כהן

הוא ניסה להיאחז בצפייה לטוב. ביום הראשון של שנת 1939, שבו הוחרמו מיהודים מכשירי הטלפון, כתב:

מהיום אין לנו יותר טלפון. לפחות כבר לא נצטרך להתרגז על שיחות טלפון לא נעימות (עמ' 537).

גם בעוצר הלילה שהוטל על יהודים ניסה כהן למצוא את הצד החיובי, אך לא הצליח להדחיק לחלוטין את הקושי. הוא ייחל לאפשרות להוכיח את נאמנותו לגרמניה כיהודי:

מהערב נאסר עלינו, היהודים, לצאת אחרי השעה שמונה. אולי מוטב כך. כך לא יהיה אפשר לומר שהיהודים עשו משהו בחסות החשכה. אך למרות זה, זה פוגע בכבוד. לו זה היה מתאים לאחרים הייתי מעמיד את עצמי לרשות גרמניה, אם היא הייתה נזקקת לי. אני בדעה שעניינה צודק למרות הכל (עמ' 646).

הוא כותב ביומנו על הסתייגותו מטענה שפורסמה בעיתון שלפיה כיבוש פולין על ידי הנאצים הוא המכה הקשה ביותר עבור יהדות

האופטימיות הסתירה ממנו את כיוון ההיסטוריה. וילי כהן

ברסלאו הייתה מרכז של השכלה יהודית. מבנה בית המדרש לרבנים וחותמת המוסד

העולם. לדעתו הכיבוש דווקא יתרום לאחדות היהודית. הוא מודה כי בצד הגרמני רואים את המלחמה כמלחמה אנטי יהודית, אבל מוסיף:

אולי ישיגו אירועים אלה בפולין, ואלה שאינם מבוצעים בידי הצבא, דווקא את ההפך – אחדות האנושיות. אך האם כל זה היה הכרחי שיקרה? האין זה חבל על החלקים האציליים של העם הגרמני, שחוגיו הרחבים בוודאי אינם רוצים בדברים אלה ושעכשיו נמשכים אליהם? ... הרי בתוך הנציונל-סוציאליזם נמצאים גם כוחות אציליים שתמיד משכו אותי (עמ' 670).

לאחר שהגיעו ידיעות על הריגתם של עשרות אנשים בבוכנוולד התרבו הדיבורים על הגירה, אולם כהן לא מצא בתוכו כוחות להיפרד מתחושת השייכות שלו לגרמניה, ומהתחושה כי שייכות זו העניקה לו מעמד שלא יזכה לו במקום אחר שאליו יהגר. למרות מאמציו הבלתי פוסקים להשיג עבורו ועבור משפחתו אשרת הגירה לארץ ישראל, הוא אינו רואה את עצמו מהגר למקום אחר:

כל היהודים מדברים כעת על הגירה ועל שיקום מחדש. אני עייף מאוד. למרות הכל אני קשור מאוד לגרמניה שחייתי בה 50 שנים. אינני רוצה להיפך בחוץ, בעולם, לשנורר ולומר 'תודה' ...

19.42x25.29	6/8	35	עמוד	סגולה	08/11/2021	79387173-5
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910						

וילי כהן

// האם היסטוריון מיטיב מאחרים לראות לאן הולכת ההיסטוריה? // מיומנו של וילי כהן עולה כי הוא ניסה להיאחז בציפייה לטוב //

של מסעו בים התיכון, של הגעתו לחיפה ושל התרשמותו מהעיר:

בשביל אדם רוחני כמוני זה קשה מאוד. אינני מאמין שאצליח בזה (עמ' 514).

אני יושב לגמרי לבדי בחלק האחורי של האנייה ... הכרמל מתרומם בעוצמה מתוך הים ... איזה דבר אדיר היא חיפה! זאת הרי עיר ענקית! הכניסה אולי לחיים חדשים ... קרוב מאוד אלינו נמצא הטכניון ובית הספר הריאלי. רק יהודים. כשאני מסתכל כעת מהמרפסת אני רואה למטה הרבה מאוד אנשים שהולכים

ציוני נלהב

ד"ר וילי כהן ביקר בארץ ישראל באביב 1937 יחד עם רעייתו טרודי. הם הגיעו ארצה בערב פסח. לביקור הייתה מטרה מעשית – ניסיון להשיג משרה אקדמית בירושלים – והוא מתאר בהרחבה את מפגשיו עם עמיתים וחברים שיכלו לסייע לו בכך. לצד ניסיונות אלה מופיע ביומן תיאור מפורט

18.85x25.54	7/8	עמוד 36	סגולה	08/11/2021	79387175-7
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910					

וילי כהן

לבית הכנסת מצוידים בטלית ובמחזור (שם, עמ' 345).

הזוג כהן ביקר גם בתל אביב ובירושלים והתארח בקיבוץ גבעת ברנר, שם צפה ד"ר כהן בחיי בנו החלוץ אברהם (ארנסט):

עכשיו אני יושב באוהל ואני בעצם מאושר ללא גבול שהצלחתי להגיע למטרת נסיעתי. הנסיעה לכאן, למעלה, הייתה יפה, יפה מאוד. הפרדסים מפיצים ריח נפלא ... הדבר היפה והמרשים ביותר כאן שמתרגשים ממנו שוב ושוב הוא הנוער הרב שהקים את כל זה. הלילה ישנו טוב מאוד באוהל. זה עניין קצת רומנטי. מאז המלחמה לא ביליתי ככה לילה, אך היה כאן חם וטוב למדי (שם, עמ' 349-350).

בעת ביקורם בירושלים התלהב ד"ר כהן מגילויה של קהילה יהודית של יוצאי גרמניה בעיר שהקלה את קשיי ההגירה:

הלכנו לקונדיטוריה של זידנר (Siedner). זו אותה הקונדיטוריה שיש לנו גם בברסלאו. בחדרים הקטנים שם הייתה אווירה יהודית גרמנית. אף מלה עברית! געגועי לארץ

// "הנסיעה לכאן, למעלה, הייתה יפה, יפה מאוד... הדבר היפה והמרשים ביותר כאן שמתרגשים ממנו שוב ושוב הוא הנוער הרב שהקים את כל זה" //

וילי כהן הגיע לבסוף עם אשתו טרודי ושתיים מבנותיהם למבצר הפורט התשיעי שליד קובנה, שם נרצחו כ-15 אלף יהודים. מבנה הכלא במבצר

צילום: Andrius Vanagas

נחת מהילדים. טרודי כהן בזמן הביקור אצל בנם אברהם בגבעת ברנר, 1937

19.24x25.78	8/8	עמוד 37	סגולה	08/11/2021	79387174-6
בציפורני הרייך השלישי - מאת וילי כהן - 25910					

וילי כהן

עם תום הביקור שבו בני הזוג כהן למשפחתם שנותרה בברסלאו. לאחר חזרתם ניסו בני המשפחה להגר מגרמניה בכל דרך אפשרית, ויעדם העיקרי היה ארץ ישראל שאליה הגיעה בתם רות שבועות אחדים לפני פרוץ המלחמה. אולם ניסיונותיהם לא צלחו, ועם פרוץ המלחמה נסגרו גבולות גרמניה והם נותרו בתחומה עד לשליחתם מזרחה לקובנה, שם נרצחו במצודת הפורט התשיעי בט' בכסלו תש"ב (29.11.1941). ם

ישראל היהודית רופאו על ידי הליכתנו דרך השוק של היישוב הישן (שם, עמ' 367).

על ביקורו באוניברסיטה העברית בהר הצופים כתב:

המבט מהר הצופים לעבר ירושלים, לזה התגעגתי. גם שלא מכירים כל בית ובית, מקבלים תמונה. ציפור הנפש, כיפת הסלע בהר הבית, התפארת העתיקה של עמנו (שם, עמ' 368).

הביקור בארץ ישראל הותיר בד"ר כהן רשמים רבים, אך למרות כל אלה לא צלחו ניסיונותיו להשיג משרה בהוראה או במחקר.

ד"ר שלמה לוטן

מורה דרך. עבודת הדוקטור שכתב באוניברסיטת בר אילן עסקה בתולדות המסדרים הצבאיים בממלכה הצלבנית

